

11. Солодухов В.Л. Метафоричність казки як засіб активного соціально-психологічного навчання: автореф. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук: спеці. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» / В.Л.Солодухов. – Івано-Франківськ, 2007. – 24 с.
12. Юнг К.Г. Феноменологія духа в сказці / К.Г.Юнг // Бог и бессознательное. – М.: Олимп, 1998. – 227-282 с.

В статті проаналізовано одно із напрямків психотерапії, а саме сказкотерапія. Содержится структурно-функціональний аналіз, типологія сказки. Обосновывается диагностический и коррекционный потенциал сказки.

The article analyzes one of the areas of psychotherapy, namely storytherapy. Provides structural and functional analysis, typology tale. Substantiates the potential diagnostic and corrective tale.

Статтю подано до друку 25.10.2012.

©2012 р.

С. Б. Кузікова (м. Суми)

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК СУБ'ЄКТНА АКТИВНІСТЬ: МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА САМОРОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Розвиток прикладних психологічних досліджень особистісного зростання вводить у категоріальний апарат науки нові поняття. До таких понять належить психологічна культура. У філософських дослідженнях в культурі виділяють процес саморозвитку людини (її цінності, норми і способи організації поведінки) та культурно-історичні універсалії (О.Г. Асмолов, Л. С. Виготський, А. О. Деркач, І. Ф. Ісаєв, М. С. Каган, Е. С. Маркарян).

Власне бачення світу та індивідуальний спосіб взаємодії з ним (стратегії поведінки), вбудовані в контекст осмислюваного досвіду суб'єкта, дозволяють визначити зону найближчого розвитку стосовно значущого майбутнього, тобто спрямувати саморозвиток – з одного боку. А з іншого – виступають мотивуючою силою, яка дозволяє інтегрувати даний досвід і тим зміцнити, збагатити власний особистісний потенціал і перейти на наступну сходинку особистісного розвитку. У ході розвитку суб'єкт робить фрагменти дійсності частиною своєї особистісної системи, напрацьовуючи певні стратегії і тактики їх інтерпретації та технології управління ними. Якщо цей процес відбувається усвідомлено і цілеспрямовано, то в цьому випадку особистість можна вважати суб'єктом власного саморозвитку. Звідси актуальною є потреба у з'ясуванні індивідуально-особистісних і соціально-психологічних чинників та механізмів ефективного перебігу саморозвитку як суб'єктної активності. Дана стаття присвячена саме розгляду механізмів становлення суб'єкта саморозвитку.

Виклад основного матеріалу. У психологічній науці трактування поняття «механізм» неоднозначне. «Психологічний механізм» є широким поняттям й передбачає сукупність факторів, умов, закономірностей взаємодії людини з навколишньою дійсністю, що забезпечують функціонування людини в світі. Різні автори пропонують різну інтерпретацію, розглядаючи його як структурний або процесуальний аспект явища. Л.С. Виготський, розглядаючи механізм психічного розвитку, відштовхувався від питання «Чим це викликано?» й виділяв як першопричину систему відносин між індивідом і середовищем [3]. На думку М.С. Яницького, в більшості визначень цього поняття виокремлюється той факт, що воно відображає процес особистісного розвитку стосовно розвитку системи ціннісних орієнтації особистості. Вчений визначає психологічний механізм як

компонент процесу розвитку, «що являє собою систему засобів та умов, які забезпечують цей розвиток» [9, с. 60].

У зв'язку із цим найбільш показовим є твердження Л.І. Анциферової, яка визначає психологічні механізми як «функціональні способи перетворення особистості, що закріпилися в її психологічній організації, в результаті чого з'являються різні новоутворення, підвищується або знижується рівень організованості особистісної системи, змінюється режим її функціонування» [1, с. 8]. Надалі ми будемо виходити з цих визначень.

Оскільки процес саморозвитку багатоплановий, багатоаспектний, такий, що здійснюється в різних формах, набуває різних ознак у часі, він не може бути описаний через єдиний психологічний механізм. У процесі теоретичного дослідження нами були визначені такі основні психологічні механізми саморозвитку особистості: інтеріоризація, рефлексія, ідентифікація, екстеріоризація [4].

Під «інтеріоризацією» прийнято розуміти формування в ході онтогенезу внутрішніх структур психіки людини завдяки засвоєнню зовнішніх структур міжіндивідуальних відносин. Це формування опосередковує весь процес вікового розвитку та становлення особистості. На нашу думку, це ще й формування Я-концепції і концепції життя, способу взаємодії із самим собою і навколишнім світом.

На різних етапах вікового розвитку інтеріоризація може виступати як в усвідомлюваній, так і в неусвідомлюваній формі. Останнє стосується засвоєння дітьми з ранніх років способу взаємодії дорослих із навколишнім світом, засобів саморегуляції та саморозвитку. Безсумнівно, що переведення в суб'єктивну реальність таких складних явищ об'єктивної дійсності, як соціальні норми та цінності, передбачає наявність свідомих дій і рефлексії. На думку Б.С. Круглова, інтеріоризація соціальних цінностей є свідомим процесом, він припускає наявність у людини здатності виділити з безлічі явищ ті, які становлять для неї деяку цінність (задовольняють її потреби та інтереси), а потім перетворити їх на певну структуру залежно від умов існування, близьких і далеких цілей свого життя, можливостей їх реалізації.

Об'єкти та явища дійсності одержують своє представництво в системі особистісних смислів завдяки емоційному переживанню. Тільки в цьому випадку вони отримують статус значущості для людини, тобто мають для неї певний сенс. Отже, лише емоційно прийняті явища і активне, діяльне ставлення до них індивіда створюють умови для актуалізації та активізації саморозвитку особистості.

Саморозвиток також здійснюється за допомогою механізму ідентифікації. Ідентифікація – емоційно-когнітивний процес пізнання і ототожнення себе як суб'єкта. Поняття ідентифікації як центрального механізму формування здатності Я суб'єкта до саморозвитку використовувалося в ортодоксальному психоаналізі. Як зазначають П. Массен і співавтори, ідентифікація передбачає сильний емоційний зв'язок із людиною, «роль» якої суб'єкт приймає, ставлячи себе на її місце.

В. Г. Леонтьєв зазначає, що розвиток особистості відбувається через специфічне наслідувальне засвоєння особистісних смислів, де базовим компонентом механізму ідентифікації є переживання значущих для людини цінностей. При входженні особистості в групу (в тому числі і сім'ю в перші роки життя) на фазі адаптації завдяки ідентифікації відбувається осмислене прийняття «внесків» від значущих інших у групі і ототожнення себе з ними, а через це – засвоєння прийнятих у групі норм і цінностей. Мова йде про цінність для саморозвитку зворотного зв'язку, отриманого від значущих осіб.

Виходячи з викладеного, ми схильні інтерпретувати ідентифікацію як процес ототожнення суб'єктом себе з іншим індивідом або групою на підставі усталеного емоційного зв'язку, включення у свій внутрішній світ і прийняття як власних норм і цінностей оточення.

Переживаючи тотожність з іншою людиною, суб'єкт переживає її особистісні смисли як свої, що розширює його внутрішній світ, сприяє формуванню діалогічності і діалектичності самосвідомості. Ідентифікація сприяє знаходженню особистістю нових цінностей, смислів та форм діяльності (Е. О. Помиткін).

Ідентифікація (самоідентифікація) розуміється як центральний момент самосвідомості, пов'язаний із відповіддю на запитання «хто я?», з фіксацією свого становища в системі суспільних відносин (Б. Г. Ананьєв). За визначенням М. Й. Боришевського, самоідентифікація є соціально зумовленим процесом, сутність якого полягає в 1) самокатегоризації суб'єкта, 2) ототожненні його з різними соціальними спільнотами, соціальними цінностями. Змістом самоідентифікації є самовизначення, самоатрибуція суб'єктом певних рис, якостей та інтросекти визначень суб'єкта іншими (насамперед значущими іншими) [6, с. 48-49]. Ідентифікації можуть бути різного рівня усвідомленості, актуальності, значущості для суб'єкта і відповідно до цього мати різний регулятивний вплив на поведінку (М. Й. Боришевський). Крім того, самоідентифікація невід'ємно пов'язана з уявленнями особистості про свій ідеальний образ, духовне Я (В. М. Ямницький).

Згідно з Е. Еріксоном, про почуття ідентичності свідчать три ознаки: відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості в часі; відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості у просторі; ідентичність переживається серед значущих інших. Таке трактування самоідентичності робить її близькою до розуміння нами суверенності особистості [4].

З нашого погляду, два розглянуті механізми саморозвитку об'єднує механізм інтерналізації, якій відповідає організації саморозвитку саме як актуалізованого, усвідомленого і самокерованого процесу особистісних змін.

У психоаналітичній традиції інтерналізація трактується як процес, «за допомогою якого об'єкти зовнішнього світу отримують постійне психічне представництво, тобто за допомогою якого сприйняття перетворюються в образи, що формують частину нашого психічного вмісту і структуру» [7, с. 60]. За своєю суттю це визначення подібне до усталеного визначення інтеріоризації.

На наш погляд, інтерналізація – більш складний процес, що передбачає свідоме й активне сприйняття навколишнього світу, а також активне відтворення прийнятих на певному смислового рівні норм і цінностей у своїй діяльності. Крім того, інтерналізація як механізм осмислювання дійсності передбачає прийняття на себе відповідальності, інтерпретацію значущих подій як результат власної діяльності.

Реалізацію окремих етапів інтерналізації можна інтерпретувати так: інформація (про існування об'єкта чи явища дійсності та умови його реалізації); трансформація («переклад» інформації на власну, індивідуальну мову); активна діяльність, що полягає в осмисленні (пізнаний об'єкт або явище дійсності приймається або відкидається); інклюзія (ініціювання, привласнення); динамізм – зміни особистості, що випливають з прийняття або заперечення значущості об'єкта чи явища. Пропуск етапів призводить до редукування інтерналізації і, як наслідок, до механічного прийняття чужих зразків і стереотипів поведінки. Цей процес може породити зворотну інтерналізацію, тобто заміну цінностей, що мають статус особистісних смислів, предметами потреб, деградацію життєвих смислів, деформацію самості особистості [4].

Юнг застерігає від уявлення про те, що особистість розширюється завдяки лише притоку ззовні. Він каже: «... Коли якась велика ідея, яка прийшла ззовні, оволодіває нами, ми повинні розуміти, що це відбувається тільки завдяки тому, що щось у нас відповідає цій ідеї, і виходить назовні, щоб зустріти її. Багатство розуму полягає в розумовій сприйнятливості, а не в здатності акумулювати відомості. Те, що приходить до нас ззовні, і те, що піднімається йому назустріч зсередини, може стати нашим надбанням у тому випадку, якщо ми здатні розвинути внутрішню

амплітуду до амплітуди вхідного змісту. Справжнє розширення особистості означає розширення свідомості, що бере початок у глибинних витоках особистості» [8, с. 147].

Рефлексія також є одним з важливих механізмів саморозвитку, оскільки вона включає в себе самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, внутрішній досвід людини. У процесі саморозвитку суб'єкт усвідомлює, хто він є насправді, яким він хоче стати, і т.п.

Рефлексія, як процес пізнання особистісних психічних актів і станів, дозволяє дистанціюватися від буденності (І. Д. Бех), стати на позицію «поза перебуванням» (М. М. Бахтін), віднайти життєві смисли, сформувати цінності (Е. О. Помиткін). Рефлексія пов'язана з осмисленням людиною себе як цілісної особистості (І. С. Булах) та усвідомленням і оцінюванням своїх дій виходячи з передбачення відповідних реакцій іншої людини (Н. І. Пов'якель).

Особистісні зміни людини в процесі життя відбуваються не завжди усвідомлено. Частіше це трапляється підсвідомо, як механізм захисту. Великого значення в усвідомленні психологічної реальності людини науковці надають рефлексії як вищій формі самосвідомості. Завдяки її дії можна виокремити дві головні функції самосвідомості (Дж. Брем, Р. А. Віклунд, С. Дувал, Л. С. Виготський, В. А. Лекторський). Перша – це підтримка внутрішньої узгодженості і самототожності, завдяки чому індивід може будувати свою поведінку і ставлення до тих, хто його оточує. Як правило, вона складається в онтогенезі, реалізується в соціумі і є неодмінним атрибутом психологічного життя людини. І друга – це пізнання себе, пошук сенсу життя, самовдосконалення. Її можна розглядати як засіб особистісного і професійного зростання. Тому вона має бути забезпечена і підтримана спеціально організованим психологічним впливом, особливо в юнацькому віці і в контексті професійного становлення майбутнього фахівця.

У процесі рефлексії суб'єкт здійснює усвідомлений аналіз способів власної діяльності та явищ свідомості, в тому числі і свого Я. Рефлексія виникає тільки в певних ситуаціях, коли суб'єкт стикається з необхідністю переглянути прийняті форми діяльності, звичні уявлення про світ і своє Я, свої настанови та системи цінностей. Наприклад, самоусвідомлення власних уявлень про дійсність – це отримання знань про схему збирання перцептивної інформації, якою користується суб'єкт (О.О. Аронова, В.А. Лекторський, В.І. Моросанова). Самоусвідомлення почуттів – це усвідомлення реальної ситуації і оцінка її з точки зору потреб («нужд» – С.Д. Максименко) суб'єкта та системи цінностей, яку він має (М.Й. Боришевський). У сучасному розумінні рефлексія, спрямована на Я, є засобом зміни самототожності особистості. Тільки усвідомлена (тобто опрацьована свідомістю) особистісна риса, стан або форма поведінки і т.п. може бути проаналізована і трансформована, змінена, конструктивно перебудована на користь особистості. Це умова особистісного зростання і саморозвитку.

Екстеріоризація – більш пізній і найпродуктивніший механізм саморозвитку, оскільки характеризується винесенням у зовнішній світ результатів діяльності, що здійснюється у внутрішньому плані щодо самозміни, самоперетворення та перетворення зовнішнього світу. Екстеріоризація є завершальним етапом самотворчості, її суть полягає у створенні нових буттєвих цінностей, їх опредметнення. Людину рухають, як зазначав А. Маслоу, метацинності (за Е. Фроммом, це реалізація бажання бути), або ж нею керують дефіцитарні потреби (за Е. Фроммом, це реалізація бажання здаватися).

До поняття суб'єкта діяльності Б. Г. Ананьєвим включений творчий аспект. Творення часто здійснюється при виході за межі конкретної ситуації і переходить у творчість, що сприяє саморозвитку людини і набуттю нею індивідуальності. Якщо інтеріоризація та ідентифікація – ранні механізми саморозвитку, що формуються на етапі становлення суб'єкта саморозвитку, то рефлексія і екстеріоризація – пізні, найбільш зрілі механізми саморозвитку як актуалізованого, усвідомленого і самокерованого процесу особистісних змін.

В узагальнюючій роботі О.Г. Асмолова «Психологія особистості» знаходимо таке

твердження: «На певному етапі розвитку особистості взаємовідношення між особистістю і основою, що її породжує, змінюється ... Інакше кажучи, в ході життя позначається перехід від режиму вживання, засвоєння культури до режиму оволодіння ... » [2, с. 161-162].

У роботах А. В. Брушлинського, К. О. Абульханової-Славської, Л. І. Анциферової, О. К. Осницького та ін. закладені підстави для обґрунтованого сприйняття суб'єктності як цілісної характеристики активності особистості, спрямованої на оволодіння собою і світом, на перетворення себе і світу з метою досягнення і збереження ідентичності.

В цілому аналіз робіт з проблем відносин «особистість – середовище (об'єктивна реальність)» дозволяє подати процес становлення та розвитку особистості як процес зміни змісту даних відносин і визначити, що зростання суб'єктності реалізується в прагненні особистості «екстеріоризувати» себе в середовище, привносячи в нього своє, перетворюючи його відповідно до власних смислів. Для позначення цього процесу використовується поняття «оволодіння». «Корені» даного поняття містяться в роботах Л. С. Виготського. Він характеризував «оволодіння» як процес свідомої, цілеспрямованої, вибіркової активності особистості, спрямований на зміну (з метою вдосконалення, «окультурення») навколишнього середовища («природи») і себе (поведінки, вищих психічних функцій). У процесі оволодіння новими просторами особистість розширює власні межі, персоналізуючись у цих просторах.

Внаслідок оволодіння людина привносить «своє», особистісне в зовнішнє середовище (у знання, суспільні уявлення, образи кумирів, професійний простір тощо) і, таким чином, оволодіває ним. Особистість не тільки звільняється від актуальної середової детермінації і детермінації організмичими станами, але, опанувавши об'єктивні простори буття, вона як суб'єкт створює і трансформує середовище свого життя, свій організм у всій складності його процесів, свою поведінку.

Якщо спрямованість саморозвитку особистості в цілісному контексті життєдіяльності визначається змістовими складовими самосвідомості (особистісним смислом, цінностями, цілями, ідеалами тощо), то його дієвість залежить від особливостей системи саморегуляції особистості (М.І. Боришевський, О.О. Конопкін, Ю.О. Миславський, Г.С. Нікіфоров, О.К. Осницький, І.А. Трофімова, Н.Є. Шаважинська та ін.). У цьому розумінні саморегуляцію слід розглядати як функціональний засіб суб'єкта, який дозволяє йому мобілізувати свої особистісні психологічні ресурси для реалізації власної активності, з метою саморозвитку.

Згідно з регуляторним підходом до дослідження діяльності і поведінки людини, процес оволодіння довільною діяльністю розгортається у людини як процес усвідомлення власної позиції суб'єкта діяльності (К.О. Абульханова-Славська, О.О. Бодальов, П.І. Зінченко, О.О. Конопкін, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, А.У. Хараш та ін.). У цьому процесі беруть участь усі компоненти самосвідомості. Саморегуляція виступає як безпосередній компонент цілісної системи управління поведінкою особистості (М.І. Боришевський).

Деякі автори (О.О. Конопкін, В.І. Моросанова, О.К. Осницький) до саморегуляції відносять процеси ініціації і висування суб'єктом цілей активності через механізми рефлексії, а також управління досягненням цих цілей. З огляду на це саморегуляцію можна розглядати як функціональний засіб саморозвитку особистості.

Отже, у найбільш узагальненій формі особистісну саморегуляцію можна представити як свідому активність індивіда, спрямовану на приведення внутрішніх резервів у відповідність до умов зовнішнього середовища для успішного досягнення значущої мети, в тому числі й особистісної зміни, особистісного зростання. Вищу форму саморегуляції – особистісну – Л.І. Анциферова визначає як процес самотворення.

Таким чином, глобальним, узагальнюючим механізмом саморозвитку особистості ми вважаємо механізм рефлексивної саморегуляції, який полягає в цілісній свідомій

самоорганізації і самоуправлінні особистістю своїм функціонуванням і розвитком. Рефлексивну саморегуляцію ми визначили як один з критеріїв особистісного саморозвитку як суб'єктної діяльності [4].

Однією з варіативних гіпотез нашого дослідження було припущення про надмірне, частіше неусвідомлене використання (внаслідок індивідуальних особливостей формування особистості) юнацтвом психологічних механізмів его-захисту, що блокує усвідомлений і самокерований саморозвиток.

Для діагностики механізмів психологічного захисту Я ми застосували особистісний опитувальник Плутчика Келлермана Конте – Life Style Index, LSI. В дослідженні брали участь студенти перших-четвертих курсів денної форми навчання гуманітарних (146 осіб) і технічних (132 особи) спеціальностей. Всього опитано 278 осіб. Дослідження показало [4], що у студентів усіх курсів домінують такі механізми психологічного захисту, як регресія та проєкція. Змішаний тип МПЗ характеризується вираженістю в однієї особи декількох его-захисних механізмів. У осіб, які мають високі показники его-захисту, регресія характеризує податливість до впливу оточення, наявність потреби у стимуляції, контролі, підбадьорюванні. Як стиль життя їм властиве зісковзування на більш примітивний рівень поведінки або мислення під тиском «важких» і нездоланих (на їх думку) життєвих ситуацій, особистісних проблем, емоційних переживань. У спеціальній літературі знаходимо такі поведінкові прояви регресії: вживання алкоголю, ігрова та комп'ютерна залежність, розмова вголос, читання бульварної літератури, довіра до містифікаторів, смоктання пальців чи кусання нігтів. З нашого погляду, регресія як его-захисний механізм проявляється в інфантильній, невідповідальній поведінці юнаків, зведенні ними життєвих ситуацій до примітивно-побутового рівня, цинічному ставленні (знеціненні) до освітніх, культурних, високодуховних норм суспільства.

Сутнісно дію механізму его-захисту «регресія» можна передати у такий спосіб: якщо Я не володію обставинами і собою в їх контексті (не є суб'єктом життєтворчості і саморозвитку), Я спрощуюсь і спрощую життя до рівня, на якому можу зберігати самоповагу та цілісність Я.

Ідея «придушення», «уникнення духовного зростання» належить А. Анг'ялу [10]. А. Маслоу описував «комплекс Іони», який полягає в задоволеності досягнутим, відмові від реалізації своїх здібностей у всій повноті («страх власної величі» або «прагнення уникнути поклику свого таланту») [5]. Ці прояви А. Маслоу, зокрема, пояснював матеріальним достатком сучасного суспільства.

З нашого погляду, пояснення пасивності та інфантильності сучасних юнаків полягає в системі їх виховання, в прагненні батьків розв'язати ментальні (прийняття рішення) і матеріальні проблеми дітей, забезпечити їх усім, на їх думку, необхідним (аж до оплати навчання у вибраному ними ж самими ВНЗ). Таким чином, юнаки отримують певні дивіденди (блага) життя без докладення до цього зусиль. І тому не відчують себе причиною, ініціаторами і творцями цих благ, що не сприяє становленню суб'єкта самоактивності і саморозвитку.

Інший домінуючий у студентства механізм психологічного захисту – проєкція. Вона трактується як підсвідоме приписування неприйнятних для індивіда (з погляду суспільної моралі чи особистісних норм) власних якостей, почуттів, бажань іншим особам, що звільняє індивіда від їх усвідомлення, переробки та відповідальності («так роблять усі») і нівелює його самість, суб'єктність.

Виявлені нами домінуючі механізми его-захисту, на наш погляд, свідчать про слабкість Я юнаків, низький рівень самоідентичності, автономності, довіри до себе, а звідси і про неспроможність бути суб'єктами (ініціаторами і організаторами) власної життєдіяльності і саморозвитку.

Висновок. Таким чином, за нашою позицією психологічна культура як особистісна властивість відображає ставлення суб'єкта до обмежень та ресурсів особистісного зростання, характеризується формуванням особистих психологічних технік (індивідуально-своєрідних психологічних засобів управління психікою і поведінкою) перебудови суб'єктивного життєвого досвіду. Звідси завданням спеціально організованої роботи дорослих (педагогів, психологів) з особами юнацького віку має бути формування у них здатності до усвідомленого саморозвитку, активізація потреби в позитивному самозмінюванні у напрямі посилення суб'єктності та навчання способам і прийомам роботи над собою, що забезпечить розвиток психологічної культури юнацтва.

Література

1. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анцыферова // Психология формирования и развития личности. – М. : МГУ, 1981. – С. 3–19.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания : Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений : В 6-ти т. Т.5. Основы дефектологии / Л. С. Выготский ; под ред. Т. А. Власовой. – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.
4. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : [монографія] / С. Б. Кузікова. – Суми : Видавництво «МакДен», 2012. – 410с.
5. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – СПб. : Издательство : Смысл, Альпина нон-фикшн, 2011. – 496 с.
6. Психологічні закономірності розвитку громадянської спрямованості особистості / [М. Й. Боришевський, Т. М. Яблонська, В. В. Антоненко та ін. ; за загальною редакцією М. Й. Боришевського. – К. : Міленіум, 2006. – 298 с.
7. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа / Ч. Райкрофт. – СПб : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1995. – 288 с.
8. Юнг К. Синхроничность. Сборник / К. Г. Юнг. – М. : «Рефбек», К. : «Ваклер», 1997. – 316 с.
9. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М. С. Яницкий. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.
10. Angyal A. Foundations for a science of personality / A. Angyal. – N.Y. : Commonwealth Fund, 1941. – 398 p.

В статье рассматривается феномен саморазвития личности. Определяются механизмы становления субъекта саморазвития. Анализируется психологическая сущность доминирующих механизмов эго-защиты студентов. Подается понятие «психологическая культура человека» как субъектная активность и наработка опыта саморазвития. Намечаются направления формирования психологической культуры юношества.

In article considers the phenomenon of self-identity. Defined mechanisms of formation of the subject of self-development. Examines the psychological essence of the dominant psychological defense mechanisms students. Served concept of "psychological culture man" as subject activity and time between self-experience. Outlines the direction of the formation of the psychological culture of youth.

Статтю подано до друку 25.10.2012.